İBRAHİM ABAY KUNANBAYOĞLU'NUN EDEBÎ ÇEHRESİ

H. EMEL AŞA

Modern Kazak edebiyatının kurucusu, yazılı edebiyatın ilk klâsiği kabul edilen Abay Kunanbayoğlu, şairliğinin yanısıra filozof, pedagog, mütercim, bestekâr ve devlet adamı sıfatlarıyla Kazak Türklerinin kültür tarihinde yönlendirici bir tesire sahiptir[1].

Şairin büyük dedesi Irgızbay, XVIII inci yüzyılın ortalarında, bugünkü adı «Arkalık» olan «Torgay»da doğar ve ismini de buradaki Irgız ırmağından alır. Irgızbay Tobuktu, soyunu Türkistan bölgesinden Şıngıs Dağı çevresine yerleştirdiği için halk arasında büyük bir kahraman sayılmıştır[2].

Abay'ın büyük babası Öskenbay da Kazak boyları arasında önemli yere sahip bir kişidir. Boylar, aralarında doğan meselelerin çözümünde daima ona başvurmuşlardır. Bu hâkemlik Öskenbay'ın «Âdil Bey» adıyla ün kazanmasına yol açmıştır[3].

Şairin babası Kunanbay Öskenbayoğlu ise Argın boyundan tobuktu soyunun lideridir. Kazak boyları arasında önemli bir mevkii vardır. O kadar ki, sultan neslinden olmadığı halde diğer boylarca «Sultan» seçilmiştir[4].

Şairin annesi ise Boşan soyunun ünlü beyi Bertis neslinden Uljan'dır[5].

1 M. J. Karatayev, Tuwgan Edebiyat Turalı Oylar, Almatı 1959, s. 9.

2 M. Avezov, Abay Kunanbayev. Monografiyalık Zerttevler men Makalalar (Kurastırgan : N. Akbayev), Sanat, Almatı 1995, s. 24.

3 a.g.e., s. 24-25.

4 a.g.e., s. 26.

5 a.g.e., s. 30.

Abay Kunanbayoğlu Şıngıs (Cengiz) dağları civarındaki Semey'in Kaskabulak köyünde «10. Ağustos. 1845»de doğmuştur. Asıl adı «İbrahim»dir[6]. Abay ismi, annesinin oğlu için kullandığı «abay, abaycanım»[7] şeklindeki sevgi ifadesinden gelir. Şair bu ifadeyi sonradan mahlâs olarak kullanmıştır.

Şairin karakterine iki insan şekil vermiştir : Biri onda, devlet ve millet sevgisini uyandıran, adalet ve gerçeklik fikrini geliştiren sert tabiatlı babası, diğeri sevgi, aşk, merhamet ve güzellik duygularını geliştiren yumuşak tabiatlı annesidir. Şairin büyük annesi Zere de onun üzerinde ayrıca tesirli olmuştur[8].

Eldeki bilgilerden hareketle Abay'ın edebî hayatının şiirle başladığı söylenebilmektedir. Onun ilk şiirlerini on üç yaşında kaleme aldığı sanılmaktadır. Bu münasebetle şairin manzumelerinin tam antolojisi «1855-1881» yılları arasında yazılan sekiz şiirle başlatılmıştır[9]. Bunlar sırasıyla : «1. Kim eken dep kelip em tüyüe kuvgan, 2. Şığıs akındarınşa, 3. Fizuli, Şemsi, Seyhali, 4. Elifbi Öleni, 5. Şeripke, 6. Abralığa, 7. Jaksılıkka, 8. Sap-sap könlim, sap könlim» adlı manzumelerdir[10].

Araştırmacılar Abay'ın eserlerini üç gruba ayırırlar : a) Kazak Türkçesi ile yazılmış şiirler, b) Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme ettiği manzumeler, c) Nesirler : 45 Kara söz (Nasihat), 3 makale ve bir mektup[11].

6 a.g.e., s. 31-35.

7 Kazak Türkçesinde «abay : dikkat, tedkik» anlamındadır. Kazak Türkçesi Sözlüğü, haz. N. Yüce, H. Oraltay, S. Pınar, İstanbul 1984, s. 1.

8 Bökeyhanov, «Abay (İbrahim) Kunanbayev» Abay Jurnalı, nr. 2, II. 1992, s. 26.

9 M. Avezov, Abay Kunanbayev, Monografiyalık Zerttevler men Makalalar (Kurastırgan : N. Akbayev), Sanat, Almatı 1995, s. 86-87.

10 E. Jirenşin, Abay Kunanbayev, şığarmalarının bir tomdık tolık jinağı, Kazaktın Memlekettik Körkem Edebiyet Baspası, Almatı 1961, s. 57-67.

11 M. Avezov, Abay Kunanbayev. Monografiyalık Zerttevler men Makalalar, (Kurastırgan : N. Akbayev) Sanat, Almatı 1995, s. 24-25; (Kurastırgan : Sapar Bayganov), Abay jène Arhiv, Gılım, Almatı 1995, 215 s.; K. Salgaraulı Tanım Baspaldaktarı, Kazakstan, Almatı 1993, s. 7-17; Mekemtas Mırzahmetov, Muhtar Avezov jène Abaytanuv Problemaları, Gılım, Almatı 1982, s. 70-73; M. Mırzahmetov adı geçen kitapta Abay'ın eserleri üzerinde çalışan ve eser yazan araştırmacıları şöyle sıralamaktadır : M. Gabdullin, M. Fetisov, T. Nur-

Abay'ın eserleri (1907-1995) yılları arasında şairin ölümünden sonra, çeşitli formlarda olmak üzere pek çok kez toplu olarak basılmıştır. Şairin şiirleri bilindiği kadarıyla ilk defa antoloji şeklinde 1907'de hazırlanmıştır. «Murseit Koljazbası» adıyla tanınan bu eseri, «Kekitey Jinajı, 1909» takip eder. «Taşkent Jinağı, 1922» üçüncü antolojiyi oluşturur. Bu baskılardan sonra, 1933, 1940, 1945, 1957, 1961 ve 1995 tarihlerinde bu şiirler «Tolık Jinak (Tam Antoloji)» adıyla bir çok kez basılır[12].

Abay'ın şiirleri belli başlı dünya dillerinden hemen hepsine tercüme edilmiştir : «Fransızca, İngilizce, Almanca, Arapça, Çince, Farsça ve Moğolca» ayrıca Türk lehçelerine de aktarılmıştır : «Özbek, Kırgız, Karakalpak ve Azeri Türkçelerinde»[13] Abay'ın şiirlerinden ve kara sözlerinden derlenen seçmelerden oluşan Abay isimli eser Türkiye Türkçesinde yayınlanan ilk kitaptır. Doç. Dr. Zeyneş İsmail ve Ali Abbas Çınar'ın hazırladıkları bu eserin yanısıra çeşitli yayınlarda da Abay hakkında yazılar kaleme alınmıştır[14].

tazin, K. Jarmagambetov, Z. Kedrina, E. Lizunova, I. Düysenbayev, A. Nurkatov, Z. Ahmetov, R. Berdibayev, H. Süyinşeliyev, Z. Kabdolov, M. Silçenko, N. Simirnova, B. Kundakbayev, L. Avezova, H. Adibayev, E. Baytanayev, R. Nurgaliyev, B. Sahariyev, E. Moldahanov, K. Tasbolatov, Ö. Tınıbayeva, S. Mukaşeyeva» Bu araştırmacılar da M. Avezov gibi Abay'ın eserlerini üç türe ayırmaktadırlar. (s. 5-6).

12 E. Jirenşin, Abay Kunanbayev, şıgarmalarının bir tomdık tolık jinagı, Kazaktın Memlekettik Körkem Edebiyet Baspası. Almatı 1961, s. 23-24; M. Mırzahmetov, Muhtar Avezov jène Abaytanuv Problemaları, Gılım, Almatı 1982, s. 75-98; M. Magavin, Abay Şıgarmalar Jinagı, 1. Tom, Jazuvşı, Almatı, 1986, s. 6.

13 M. Avezov, Abay Kunanbayev. Monografiyalık Zerttevler men Makalalar (Kurastırgan : N. Akbayev), Sanat, Almatı 1995, s. 180-181.

14 Doç. Dr. Zeyneş İsmail, Ali Abbas Çınar; Abay'ın Eserlerinden Seçmeler, Kamer Matbaacılık, Ankara 1995, 346s.; «Abay» Dergâh Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. I, s. 39; Musa Duman «Prof. Dr. Rabiga Sızdıkova ile Kazak Türkçesi ve Abay Üzerine» Türk Edebiyatı Dergisi, Kasım 1994, s. 42-47; Asilbek Rahat «Abay Kunanbayoğlu» Yesevî Dergisi, nr. 17, Mayıs 1995; Mustafa Öner, «Abay Kunanbayulı ve Tabiat Şiirlerinden Seçmeler» Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, sayı 1, Bahar 1996, s. 90-106; «Abay Kunanbayoğlu» Türk Dünyası Tarih Dergisi, Haziran 1995, s. 34; H. Emel Aşa «Abay, İbrahim Kunanbayoğlu» Yeni Türk İslam Ansiklopedisi, T. C. Kültür Bakanlığı, Örnek Fasikül, İstanbul 1995, s. 13-16.

Kazakistan'da büyük yazarın ölümünden sonra onu tanıtıcı pek çok eser kaleme alınmıştır; ancak 1897-1961 yılları arasında yaşayan Muhtar Ömerhanoğlu Avezov'un yazdığı «Abay Jolı (Abay Yolu)» isimli roman şairin hayatını ölümsüzleştirmiştir[15]. Onu pek çok kişi M. Avezov'un romanı sayesinde iç dünyası ve hedefleriyle yakından tanıyabilmiştir. Bu roman, modern Kazak edebiyatında millî hayatı en iyi ifade eden eser olma özelliğine de sahiptir. Bu münasebetle Abay Yolu romanının otuza yakın tercümesi yapılmıştır. 1949 yılında eserin Abay adlı ilk iki cildine SSRO Memlekettik Sıylığı (En Üstün Millî Eser Ödülü) ve 1959'da da «Lenindik Sıylık» armağanı Abay Jolı adıyla tamamlanan dört ciltlik esere verilmiştir[16].

Abay'ın şiirlerindeki dilin, ifade gücünün ve hayâl dünyasının aynı zamanda modern Kazak edebiyatının yazılı ilk örneklerini oluşturduğundan bahsetmiştik. Bildiğimiz kadarıyla şair Rusça şiir yazmamış, hatta Rusçadan tercüme ettiği şiirlerin büyük bir kısmında da özü, muhtevayı almış, o manzumeleri yeniden şekillendirmiştir. Mesela, Puşkin'in Evgeni Onegin adlı şiirini, şair tercüme ederken aslına pek sâdık kalmamıştır. Kazak Türkçesinin ifade kâbiliyetini genişletmeye çalışarak, dilin zenginliğini göstermeye çalışmış, deyim ve ata sözlerinden oldukça fazla faydalanmıştır[17].

Şairin şiirlerinde kullandığı dil, Kazak dilbilimcileri tarafından tedkik konusu olmuş ve bu sahada kıymetli eserler ortaya koymuştur. «Abay Tilinin Zerttelüvi (Abay Dilinin Araştırılması)» Kazak âlimleri için zengin malzemelere kavuşma imkânı açmıştır. Bu konuya ilk defa dikkat çeken Alihan Bökeyhanov'dur[18]. Daha sonra Ahmet Baytursınov «Kazaktın Bas Akını (Kazağın Baş Şairi)»[19] adlı geniş makalesinde, Abay'ın hayatından kısaca

15 M. Avezov, Abay Jolı, Roman-Epopeya, II Tom, Jazuvşı, Almatı 1989.

16 Z. Kabdolov, «Abay Jolı» Abay Ensiklopediya (Bas Red. R. N. Nurgaliyev), Atamura, Almatı 1995, s. 35-43.

17 M. Avezov, Abay Kunanbayev. Monografiyalık Zerttevler men Makalalar (Kurastırgan : N. Akbayev), Sanat, Almatı 1995, s. 189; 193-200.

18 R. Sızdıkova «Abay Tilinin Zerttelüvi» Abay Ensiklopediya (Bas Red. R. N. Nurgaliyev) Atamura, Almatı 1995, s. 56.

19 Kazak Gazeti, nr. 39, 41, 1913.

bahsetmiş, şiir sanatı ile dili kullanıştaki ustalık ve zenginliği göstermeye çalışmıştır. Bunu takiben S. Toraygırov «Kazak Tilindegi Ölen Kitapları Jayınan»[20] adlı makalesinde aynı bakış noktasından hareket etmiştir. Abay Ansiklopedisinde bu konu ile ilgili maddede ayrıca şu bilgiler verilmektedir: «1901 yılında Kazak bozkırından toplanarak Rus Coğrafya Araştırmacılarına teslim edilen şiir örnekleri içinde Abay'ın dört mevsim hakkında yazdığı şiirleri, 'Kansonarda bürkitşi şığadı anga (Kar sonunda kartallı avcı çıkardı ava)', 'Ölen-sözdin patşası, söz sarası (Şiir sözü padişahı, sözün açıklayıcısı)' 'Kartaydık, kaygı oyladık, ulgaydı arman (Yaşlandık, dertlendik, büyüyordu arzu)', 'Jigitter, oyın arzan, külki kımbat (Yiğitler, oyun ucuz, mutluluk, sevinç pahalı)' adlı şiirleri vardı. Bu metinleri kontrol edip, baskıya hazırlayan Rus Türkologu P. M. Melioranski, şiirlerin şairini bilmese de, bu manzumelerin diğerlerinden ayrı olduğunu farkederek, onları yazılı edebiyatın ilk örnekleri olarak sınıflandırdı. Böylece Abay'ın şiirlerindeki dil ve ifade bakımından üstünlüğü ilk farkeden Rus Türkoloğu P. M. Melioranski oldu. A. Bökeyhanov, A. Baytursınov ve S. Toraygırov gibi Kazak aydınlarının bu konudaki ilk makalelerinin yayınlanmasından bir süre sonra, sahayla ilgili çeşitli ilmî araştırmalar başladı. Abay'ın şiirlerinden oluşan antolojinin 1922 yılında Taşkent'te basılan nüshasıyla ilgili olarak Tatar âlimi A. Sağdi bir makale kaleme aldı. Burada şairin, eserlerinde kullandığı Arapça ve Farsça kelimeler ile Rusça ifadelerden bahsedildi. Bu yazı 1923 yılında Akjol (Akyol) gazetesinde neşredildi. 1920-30'lu yıllarda özellikle I. Mustanbayev Abay'ın kullandığı dil ile ilgili teferruatlı araştırmalar yaptı. 1934 senesi Abay'ın ölümünün otuzuncu yılı olduğu için konuyla ilgili olarak önemli yazılar yayınlandı. Özellikle M. Avezov, geniş araştırma mahsülü olan edebî incelemelerinde doğru bilgiler sundu. 1934'de yazdığı «Abay akındığının aynalası» adlı makalesinde ortaya koyduğu fikirlerini, 1951'de kaleme aldığı «Abay Murası Jayında» adlı eserinde genişletti. Daha sonra da «Abay Monografiyası»nda bu fikirlerini geliştirdi. Bu eserde Kazak edebî dilinin gelişmesinde niçin Abay'ı öncü olarak gördüğünü şu iki fikirle temellendirdi : 1. Kazakların halk adetlerinden ve kendinden önceki sözlü edebiyattaki zengin dil

20 Aykap Jurnalı, nr. 22, 23, 1913.

malzemesinden faydalanarak, devrindeki yazarlara, halk ürünlerinden ve dilinden nasıl faydalanılabileceğinin yollarını gösterdi.
2. Abay'ın yaşadığı devirde gelişmeye başlayan yazılı edebiyata, Rus edebiyatının ve Batılı türlerin tesiri yolunda dil örneklerini oluşturdu.

Bu yıllarda M. Avezov'un yanında K. Jubanov, I. Jansügirov, E. Ismayılov ve Z. Şaşkin gibi devrin tanınmış yazarları da çeşitli görüşler ileri sürdüler.

Abay'ın eserlerinde kullanılan dil hakkında dikkat çekici bilgileri veren bir başka âlim ise K. Jumaliyev'dir. O, kaleme aldığı okul kitaplarında, 18-19 uncu asırdaki Kazak edebiyatı tarihi ile ilgili ilmî araştırmalarında ve edebiyat teorileriyle ilgili eserlerinde şu fikirleri ortaya attı : «Abay'ın yaşadığı devre kadar Kazakların edebî dili gelişmesini devam ettirdi. O, bu kalıplaşmış ifadeleri çağının tekniği ile geliştirdi. O devirde dile hâkim olan Çağatayca ve Tatarcaya karşı, Kazakçayı zenginleştirdi. Bunun için yeni yeni sözler, ifade kalıpları kurdu. Şiir türünün kalıplaşmış şekillerini bozarak, ona canlılık ve hareketlilik getirdi.

G. Musripov, M. S. Silçenko, B. Kenjebayev, E. Ismayılov, T. Nurtazin, T. Elimkulov, H. Süyinşeliyev'in de bu yıllarda konuyla ilgili pek çok fikirleri neşredildi. Ancak Kazak dilbilimcileri içinde Abay'ın dili hakkında ilk defa delillere dayalı bilgileri Kudaybergen Jubanov 1934'de «Abay Kazak Edebiyetinin Klassigi» adlı eseri ile verdi.

1950-60'lı yıllarda ise meseleye S. Amanjolov, N. Savranbayev, I. Kenesbayev, G. Musabayev, A. Iskakov, gibi dil âlimleri geniş bakış açıları kazandırdılar. 1960'dan sonra Ş. Ş. Sarıbayev, E. Janpeyisov, R. Sızdıkova, T. Kordabayev, K. Ömiraliyev gibi dilbilimcileri Abay dilinin temel özellikleri üzerinde çalıştılar. Özellikle N. Sızdıkova'nın «Abay Şıgarmalarının Tili, 1968» ve «Abay Ölenderinin Sintaksistik Kurılısı, 1971» adlı araştırmaları dikkat çekti.

1968'de «Abay Tili Sözdigi» yayınlandı ki, bu eser şairin geniş dil kültürünü de göstermektedir.

Günümüzde ise Z. Ahmetov ile I. Düysembayev, B. Jakıpbayev, M. Sersekeyev, K. Ömireliyev, M. Böjeyev ve K. Mukamethanov'un konuyla ilgili araştırmaları devam etmektedir»[21].

Kazak edebî dilini geliştiren Abay'ın sanatını üç bulak besler[22]. Bunlardan ilki, şairin 1857'de Semey'de Ahmet Rıza Medresesi'nde almış olduğu tahsil ve oradaki canlı kültür hayatıdır. Şair, burada medresedeki bilgilerle yetinmemiş, Arapça ve Farsça eserlerin yanında Türk dünyasında Kuzey sahasında devrin ortak edebî dili olan Çağatayca olarak yazılmış pek çok kitabı da okumuştur. Şairin on dokuz yaşına kadar yazdığı gençlik yıllarına ait şiirler de Çağatay şairlerinin ve Doğu kültürünün izleri açıkça hissedilmektedir. Bu yıllarda yazılan ve aynı zamanda şairin ilk şiirleri olarak gösterilen manzumelerinde «Nizâmî, Fuzûlî, Firdevsî ve Nevâî'nin isimleri geçmektedir. Antolojilerde yer alan ikinci şiirinin başlığı «Şıgıs akındarınşa (Doğu şairleri tarzında)»dır[23]. Ayrıca «Eskendir Poeması» ile Doğu kültürünün halk edebiyatı içindeki şeklinden faydalanmış ve konuyu geliştirmiştir[24].

Abay'ın «Şıgıs akındarınşa» başlığını taşıyan şiirlerinden ikincisi olan :

«Fuzuli, Şèmsi, Sèyhali,
Navai, Sağdi, Firdavsi,
Hoja Hafiz - bu hèmmesi
Mèdèt ber ya şağiri feriyad»[25]

dörtlüğü bu tesiri ispat etmektedir.

21 R. Sızdıkova, «Abay Tilinin Zerttelüvi» Abay Ensiklopediya (Bas Red. R. N. Nurgaliyev) Atamura, Almatı 995, s. 56-57.

22 K. Salgaraulı, «Üş Kaynar» Tanım Baspaldaktarı, Kazakstan, Almatı 1993, s. 18-22.

23 a.g.e., s. 27.

24 a.g.e., s. 29-32.

25 «Fuzûlî, Şemsî, Şeyh Ali,
Nevâî, Sa'di, Firdevsî,
Hoca Hâfız - bu hepsi
Yardım et ey ızdırâb şairleri»

(E. Jirenşin, Abay Kunanbayev, şığarmalarının bir tomdık tolık jinağı, Kazaktın Memlekettik Körkem Edebiyet Baspası, Almatı 1961, s. 59).

Abay'ın faydalandığı ikinci kaynak ise Rus edebiyatı ve dolayısıyla Batı edebiyatıdır. Onu ilk defa Rus edebiyatı ile tanıştıran, Petersburg'daki, Moskova'daki aydınların hayatlarından ve fikirlerinden haberdar eden kişi üvey ağabeyi Kaliolla Öskenbay'dır. Abay ve Kaliolla birbirleriyle sık sık mektuplaşırlar[26]. Kaliolla, Şokan Velihanov'dan sonra Rusya'da tahsil gören ikinci Kazak Türkü'dür. Rus edebiyatını üvey ağabeyi vasıtasıyla biraz daha yakından tanımaya başlayan Abay, daha sonra Semey'e yerleşen devrin Rus aydınları ile görüşmüş, sohbetlere katılmış ve eserlerini okumuştur. Bunlar içinde özellikle E. Petroviç Mihaelis şaire çok tesir etmiş, Semey'de onunla oldukça sık görüşmüştür[27].

Abay'ı araştıran âlimlere göre şair Rus şair ve ediblerinden; Puşkin, Lermantov, Tolstoy, Saltıkov-Şedrin ve Nekrasov; Rus fikir adamlarından ise Belinskiy, Gerdsten, Çernışevskiy, Dobrolubov'u tanımıştır. Batı şairlerinden «Goethe, Bayron»u; filozoflardan da «Spencer, Spinoza, ve Darwin»i okumuştur[28].

Şairin tercümeleri de bu edibleri okuduğunu göstermektedir. O, «Puşkin, Lermantov, Tolstoy, Turgenyev, Nekresov, Krılov ve Goethe»den 65 şiir tercüme etmiştir[29].

Eldeki kaynaklara göre şairin ilk tercümesi 1882 yılında Lermantov'dan «Borodino (Etrafa Saçılıp atılan ok)» adıyla kaleme alınan manzumedir[30]. Daha sonra yazılan tercümeler içinde Abay'ın Puşkin'in «Evgeni Onegin» adlı şiir tercümesi şairlik gücünü ispatlayan eseri olarak kabul edilmektedir. Abay'ın bu şiirlerde de

26 (Kurastırgan : Sapar Bayganov), Abay jène Arhiv, Gılım, Almatı 1995, s. 8, 10-12.

27 K. Salgaraulı, Tanım Baspaldaktarı, Kazakstan, Almatı 1993, s. 32-33.

28 a.g.e., s. 33.

29 E. Jirenşin, «Avdarmalar», Abay Kunanbayev, şığarmalarının bir tomdık tolık jinağı, Kazaktın Memlekettik Körkem Edebiyet Baspası, Almatı 1961, s. 337-418.

30 a.g.e., s. 337; Kitapta bu şiirle ilgili olarak şu not yer almaktadır : «Bu şiir, 1933 yılındaki baskıya ilk defa girmiştir ve daha sonraki bütün baskılarda yer almıştır. Abay ile ilgili metinlerin orijinallerinde yer alan bu şiir, Lermantov'un eserinden özetlenerek tercüme edilmiştir. Manzumeye bakıldığında, metnin eksik olduğu görülmektedir» a.g.e., s. 626.

telif manzumelerinde olduğu gibi didaktik endişe etrafında güzellik ve sevgi temalarını işlediği görülür[31].

Abay'ın eserlerinin üçüncü kaynağı ise millî kültürüdür. Özellikle içinde büyüyüp yetiştiği Kazak sözlü edebiyatı (Awız : sözlü, ağız, halk) şairin ruhundaki inceliği, coşkunluğu, bilgeliği ve güzelliği rahatça telaffuz etmesine yol açmıştır[32]. Kekitay İsakulı «20 yaşında Abay halk ortasında hatiplik yapmıştır. Halkını tanımış, geleneklerini öğrenmiş, devrinde daha genç yaşından itibaren saygıyla dinlenen şiirlerini hikmetli sözlerini herkese kabul ettirmiştir. Bunları sarfederken de sözlü edebî gelenekten gerektiği gibi faydalanmıştır.» sözleriyle Abay'ın halk edebiyatını çok iyi bildiğine şahitlik etmektedir[33].

Köklü bir geçmişe sahip halk edebiyatında «akın»lar ve «jırav»lar temeli oluştururlar. XIX uncu yüzyıla kadar han ve beylerin meclislerinde en mühim mevkie sahip olan şairler, sözü saygıyla dinlenilir kişilerdir. Onlar gerektiğinde hana ya da beye yol gösterir, devlet idarecilerini ikâz ederlerdi. Halkın hanı, hanın da milleti için faydalı olma prensibini muhafaza ettiği bu asırlarda jıravlar, her zaman sosyal meseleleri şiirlerinde konu etmişlerdir. XI-XIV üncü yüzyıllarda Ketbuğa, Atalık, Sıpıra ve Korkut Ata; : XV-XVIII inci asırlarda Asankaygı, Şalgiz, Dostahambet, Ertoğay, Umbatay, Jiyimbat, Aktanberdi ve Buhar Jırav en tanınmış halk şairleridir[34].

Kazak edebiyat tarihi araştırmacısı Ömürgaliyev Kazak edebî hayatını üç devre ayırır :

Birinci devir (1731-1822) : Kazak hanlarının Rusya ile yakınlaşmaya başladığı yıllar.

İkinci (1823-1860) ve üçüncü (1861-1967) devir : Kazak Türklerinin hayat tarzlarının değişmeye başladığı, eski adet ve gele-

31 M. Avezov, «Abay'ın Avdarmaları» Abay Kunanbayev, Monografiyalık Zerttevler men Makalalar (Kurastırgan. N. Akbayev) Sanat, Almatı 1995, s. 189-191; 199-208; 257-275.

32 S. Kaskabasov, Abay jène Folklor, Bilim, Almatı 1995, s. 3-4.

33 M. Mırzahmetov, «Abay jürgen izben», K. I. Abay (İbrahim) Kunanbayulı'nın Ömiri, Almatı 1985, s. 132-133.

34 (Kurastırgandar : M. Magavin, M. Baydildayev) Bes Gasır Jarlaydı, 2 tomdık, Jazuvşı, Almatı 1989, Birinci tom, s. 8-12.

neklerin yerini yavaş yavaş yeni hayat prensiplerine bıraktığı, hayvancılık yerine ticaretin geliştiği dönem[35].

Yaşayış tarzındaki değişme ile bu asırdan itibaren şairin de rolü değişir. Özellikle Asan Kaygı'nın şiirlerinde temel mesele olarak görülen ve işlenen «Memleket kurma, toprağa yerleşme» fikri diğer şairlerin de üzerinde durduğu en önemli konu olur. Daha önceleri kendi menfaatlerini düşünmeyen devlet idarecilerinden bazıları sadece kendi çıkarlarını ön plana geçirmeye başlarlar. Şair de buna bağlı olarak milletin sözcüsü durumuna geçer ve yöneticilerin karşısında olur. Böylece devlet idarecileri artık şairleri kendilerine yakın görmemeye başlarlar. Şairin toplum içindeki konumunun değişmesinin yanında şiir zevkinde de eskiden farklı ihtiyaçlar ortaya çıkmaya başlar; geçmişte yalnızca didaktik endişe ile söylenen şiirler daha fazla iken, bu yıllarda «artistik gaye» ile eserler verilir. Abay bunu «Şairlerin öz yürekleri ile ağızları bir olur» şeklinde ifade eder[36].

Ana hatlarıyla karakterize etmeye çalıştığımız XIX uncu asırdaki sözlü edebiyat, Abay'ın eserlerinin ortaya çıkmasında üçüncü kolu teşkil eder. O, büyük değişikliklerin yaşandığı bu devirde ortaya çıkan problemlerle yüzyüze kalır. Kendisinden önce Jonak Akın, Dulat Akın, Almajan Azamatkızı'nın, Mahambet Ötemisulı'nın şiirle milleti eğitme ve yol gösterme prensibi o da devrinin kurallarıyla söylenmiş, akıcı şiirlerinde devam ettirir. Kuru, cansıkıcı, edebî güzelliğe sahip olmayan cümleler, tasvirler yerine hikmet dolu kelimelerle gözönünde canlandırılabilecek tablolar çizmeye çalışır. Çağındaki gelişmelerden de istifade ederek kabiliyetini geliştirdi; çağdaş şiir anlatım yolları ile halk edebiyatını bir araya getirip gelecekteki edîblere yol göstericilik yaptı.

Abay'ın şiirlerinde ve nesirlerinde vermek istediği mesajlar oldukça fazladır. Bunları sık tekrarlanmaları bakımından sıraladığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır :

25 K. Ömüıgaliyev, Kazak Edebiyetinin Kalıptasuv, Ösüv Kezenderi, Almatı 1967, s. 20.

36 (Kurastırgandaı : M. Magavin), Kazak Handığı Dèvirindegi Édebiyet, Ana Tili, Almatı 1993, 176 S.; J. Tilepov, Elim Dep Yeniregen Yerler Jırı, Bilim, Almatı 1995 s. 6-7; 10-13.

Şair herşeyden önce devrinin en büyük meselesi olan idarecilerden halka karşı kötü davranışlarını tenkit etmiş, halkı öğrenmeye ve birleşmeye çağırmıştır. Adaletsizlik, medeniyetsizlik, birbirini çekememezlik, kendini övme, yalan, dedikodu ve tembellik gibi menfî halleri bütün gerçekleriyle, acımasızca tenkit etmiştir.

Sosyal gerçekler ve toplum hayatındaki eşitsizlik daha çok «kış ve güz aylarının» sembolik tasvirleri ile sergilenmeye çalışılır[37].

Abay'dan önce de edebiyatta çeşitli tarzlarda işlenen «kadın» meselesi, onun eserlerinin de konularındadır. O, «Mashut»[38] adlı destanında (pöema) kadının sosyal hayattaki yeri ve önemine dikkat çeker. Kadının ev içindeki rolünü, dolayısıyla millet hayatındaki temel fonksiyonunu «kadına has yumuşaklık» ile anlatır:

«Teginde adam bası saw bola ma?
Boyında tekserilmes daw bola ma?
Eri aşuw aytsa èyeli basuw aytîp
Otırsa, burıngıday jaw bola ma?»[39]

Bu örnekte de görüldüğü üzere Abay'ın tasvir ettiği kadın, geleneğimizdeki Türk kadını tipidir. Yani aileyi kuran iki kuştan birisidir. Erkek kartal gibi gücün ve koruyuculuğun sembolüdür; O, zaman zaman kızıp bağırıp çağırsa da, kadın her zaman ailede denge unsuru olmalıdır. Bir güvercin gibi sevgi ve şefkatle aile saadetini devam ettirmeli, aklını kullanmalıdır. Bu fikirler bize asırlardır anlatılan Dede Korkut hikayelerindeki kadın tiplerinden tanıdık gelmektedir. Şark kültüründen, Türk kültüründen uzak olmayan, bu kültür içinde yetişen şairi şiirinde de bu tipler yaşatılmış, kadın, aile içindeki rolüne Türk yaşayışına ve İslâmiyete uygun bir tarzda devam etmiştir.

37 «Küz» Abay Kunanbayev, Tolık jinak, s. 119; «Karaşa, jeltoksan men sol bir eki ay» a.g.e., s. 120-121; «Kıs» a.g.e., s. 123.

38 «Mashut» a.g.e., s. 316-321.

39 «Acaba insan başı sağ olur mu?
Evinde kontrolsüz kavga olur mu?
Eri sinirlense, hanımı yatıştırır
Durulsa, yine kavgacı olur mu?»
(a.g.e., s. 319).

İnsanların ruh güzelliğinin değerli olduğunu ve dış görünüş ile iç görünüşün bir bütün olarak güzelleştiği anlatmıştır. «Dostluk ve aşk» onun şiirlerinde en can alıcı sözlerle ifade edilmiş, dostsuz olan bir dünyayı ise anlamsız bulmuştur.

Abay şiirlerinde tenkid mekanizmasını olumlu ve olumsuz yönde işletmiş, bozuk ve yanlış olanların karşısına sağlam ile doğruları çıkarmıştır. Eğitimin, bilimin, bilginin önemini hemen hemen her şiirinde bir vesile ile konu etmiştir. Allah'ın insanı sebepsiz yaratmadığını, varlık olarak bir değere sahip olduğunu, insanın hayatta yaptığı işlerle mânâ kazanacağını :

«Sen de kerpiçsin dünyaya
Gediğini bul olsun faydan»[40]

şeklinde ifade etmiştir. İyi ve faydalı insan olmanın hedeflerini ise :

«Beş şeyden uzak dur,
Beş şeye yakın dur,
Adam olayım derseniz.
......
Dedikodu, yalan, övünmek,
Tembellik, boşa mal saçmak,
Beş düşman bu, bilseniz.
Gayret, çalışma, derin düşünce,
Kanaat, merhamet böylece
Beş asıl dost bulsanız»

mısralarıyla göstermektedir[41].

O, dünyanın değiştiğinin farkındadır; bu değişikliği suya benzetir : «Dünya büyük göldür, zaman ise vuran yel, ilk dalgalar büyük ağabey, arkadan gelenler ise küçük kardeşlerdir, bunlar birbirlerini tamamlar»[42] diyerek bütünlük fikrini ortaya koyar.

40 Doç. Dr. Zeyneş İsmail, Ali A. Çınar, Abay'ın Eserlerinden Seçmeler, Kamer Matbaası, Ankara 1995, s. 17.

41 a.g.e., s. 17.

42 a.g.e., s. 19.

O, insanı realitesi ile kabul eder; doğar, büyür ölür. Ancak insanı hayvandan ayıran en önemli fark gerçek peşinde koşmaya çalışması, bilimle uğraşması, faydalı işler yapmasıdır. Abay, akılcı bir şairdir «Bir şeye aklınız yatmıyorsa inanmayın» der. O, Kazak Türklerinin yaşayış tarzından gelen «Gerçekçi olma» şuuruna sahiptir.

Abay kırk beş nasihatından meydana getirilen «Kara Söz»[43] adlı kitabının Otuz ikinci Kara Söz'ünde ilimle uğraşan, öğrenmek hevesine kapılan insanlara neleri bilmesi gerektiğini şu satırlarla anlatır :[44]

«İlmi bulma peşinde olanlar, bunu dünya nimetlerinden faydalanmak gayesiyle yapmamalıdır. 'Öğrenmenin devlet olduğu' sırrına ermek gerekir.

İlmi hakiki maksatla bilmek için öğrenmek gerekir. Rekâbet gayesiyle öğrenmemelidir. Rekâbet insanı bozar.

Hakikati gayretle öğrenmelidir. Eğer kişi kendisi bir şeye hürmet göstermezse bunu başkasından nasıl bekleyebilir?

İlim, mülâhaza ve muhafaza ile gelişir.

İlmi koruyan huya sahip olunmalıdır. Bu huy bozulmamalıdır. Tembellikle, acelecilikle ya da birinin boş sözüne uyarak bir anlık mutluluğa aldanılırsa, karakterin sağlamlığı bozulur. Bundan sonra ise okuma ve öğrenmenin hiç bir faydası olmaz.

Abay'ın bizlere hedef olarak gösterdiği bu beş asıl öz, Türkiye'de Mevlana Celâleddin-i Rûmî'nin «Mesnevi» adlı eserindeki hikâyelerde, Yunus Emre'nin dünya görüşünde ve şair Mehmet Âkif Ersoy'un fikir yapısının temelinde olan düşüncelerdir. Birbirinden uzak coğrafyalarda hemen hemen aynı temel fikirleri ifade eden Türk edebiyatçılarının ortak kültürleri bizleri bugün onları okumaktan zevk olmaya itmektedir.

Kazak edebiyatına gür bir ses kazandıran Abay, kendisinden sonra yetişen pek çok şaire ve aydına tesir etmiş, milli mücadele, siyaset ve pedagoji sahalarında «Ahmet Baytursınoğlu (1873-1937),

43 Abay Kara Söz, Poemalar. El, Almatı 1993.
44 a.g.e., s. 68-70.

Mağcan Cumabayoğlu (1896-1937) ve Mirjakıp Dulatoğlu (1885-1936)» gibi kıymetli isimlerin yetişmesine vesile olmuştur[45]. Ne yazık ki sayılan bu üç isim ve daha pek çokları 1938'de Almatı'da gerçekleştirilen «Aydın Katliamı» ile çeşitli işkence ve zulümlerle uğramış, vatanlarından Sibirya'ya sürülmüşler, öldürülmüşlerdir[46]. Ancak, Kazak aydınları bu şehitleri 70-80 yıl boyunca resmî kitaplarda yok denecek kadar az yer almalarına rağmen unutmamışlar, millî hafızalarında saklamışlardır. 1980'lerden sonra onlara layık oldukları haklı değeri sözle ve yayınladıkları eserlerle vermeye çalışmışlardır[47].

İşte Abay, bu «aydın» insanların yetişmesi için tarihî seyir içinde talihin en uygun mevkie yerleştirdiği parlak bir isim olarak yerini almıştır.

45 Kayım Muhamedhanulı, Abaydın Akın Şakirtteri, Almatı, 1993, s. 6-7.

46 (Kurastırgan, Didahmet Esimhanov) Bes Arıs. Estetikter, esseler jène zerttev makalalar, Jalın, Almatı, 1992, s. 5, 224, 261-263; 264-265; 454-458.

47 «Zakluçenie : O tvorçeskom nasledii Magjana Jumabaeva, Ahmeta Baytursınova i Jusupbeka Aymavtova» Kazahstanskaya Pravda, nr. 298, 28. XII. 1988, s. 2.